

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ

Konrad Hirschler. *Medieval Damascus: Plurality and Diversity in an Arabic Library; The Ashrafiya Library Catalogue*. Edinburg University Press, 2016. x + 525 sayfa.

Berat Açıl

İstanbul Şehir Üniversitesi
beratacil@sehir.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1733-4077
DOI: 10.20519/divan.357710

Her biri kitap çalışmalarının farklı bir yönünü teşkil eden kitap tarihi, kütüphane tarihi, yazma tarihi, matbaa tarihi, yazılı ve sözlü kültür etkileşimi; kâğıt, mürekkep, cilt vs. hakkında yürütölen popöler ve akademik çalışmaları, kısaca kitabın yazarın zihninden okurun ellerine geçinceye kadar geçirdiği süreci inceleyen alt-disiplinlerin tümünü kitap kültürü başlığı altında toplayabiliriz. Bu bağlamda özellikle Batı'da yapılan akademik çalışmaların uzun bir tarihi vardır. Konunun önemli bir ayağını oluşturan kütüphaneler hakkında özellikle İslam coğrafyasının ilk dönemlerine dair ne yazık ki yeterli sayıda ve nitelikte entelektöel üretim gerçekleştirilememiştir. Freie Üniversitesi, İslami alışmalar Enstitüsü profesörlerinden Konrad Hirschler tarafından 2016 yılında yayımlanmış olan *Medieval Damascus: Plurality and Diversity in an Arabic Library: The Ashrafiya Library Catalogue* adlı eser, XIII. yüzyıl ve öncesi İslam coğrafyasından günümüze kataloğu ulaşmış iki kütüphaneden biri hakkındadır. Söz konusu kütüp-

hane Eyyubiler zamanında Melik Eşref tarafından 1238'de kurulduğu için Eşrefiyye Kütüphanesi ismini almıştır.

XIII. yüzyıl gibi erken sayılabilecek bir döneme ait bir kütüphanenin araştırılmasını mümkün kılan, katalogunun mevcut olmasıdır. Hirschler'in kütüphanenin bu özelliğinden yola çıkarak hazırladığı kitabında gözettiği amaçlar şunlardır: Eşrefiyye Kütüphanesi için tarihsel bir bağlam oluşturmak, bundan sonra yapılacak araştırmalar için katalogu ulaşılabilir/çalışılabilir kılmak ve böylesi bir çalışmada katalogun nasıl işe yarayabileceğine örneklik etmek (s. 8).

Hirschler; eserini bir giriş, beş bölüm, bir bibliyografya ve ayrıntılı indekslerden oluşacak şekilde tanzim etmiştir. Yazar, girişte araştırmanın bağlamını ve yaklaşımını ortaya koyarken, aynı zamanda araştırmanın tarihsel bağlamını da belirtmeye çalışmaktadır. Yazarın buradaki (kanıtlanmaya muhtaç) ilk büyük iddiası Eşrefiyye Kütüphanesi'nin kurulduğu zamanlarda Arap toplumlarının, özellikle de Suriye ve Mısır'ın dünyanın muhtemelen en eğitilmiş ve kitap düşkünü toplumlardan olduğudur. Nitekim bölgede bir düzine kütüphane daha vardır. Eşrefiyye Kütüphanesi'nin sahip olduğu kitap adedi Müslüman toplumlar için ortalama bir sayıyken, Batı'daki kütüphanelerin bu sayıya erişmesi için epeyce zaman geçmesine ihtiyaç vardır. Örneğin XV. yüzyılda Cambridge Üniversitesi'nin tüm kütüphanelerinde bulunan kitap adedi 2000'den fazla değildir (s. 3). Yazar, sadece kataloglara önem veren Avrupa-merkezci bir yaklaşımdan uzak durmaya çalıştığını özellikle belirtmektedir (s. 5). Bu yüzden elinde sadece katalog olmasına rağmen bu belgeyi değişik açılardan ve tarihsel verilerle destekleyerek inceleme yoluna gitmiştir.

Yazar, araştırmanın tarihsel bağlamını oluşturduğu kısımda, XIII. yüzyılda Şam'ın Arap kültürel faaliyetlerinin merkezi olduğunu öne sürmektedir. Şam'daki edebî ve ilmî hayat ve yazma üretimi gibi hususların bu görüşünü desteklediğini düşünmektedir. Yazar bu görüşlerini bir adım ileri götürerek, bu dönemin "Suriye yüzyılı" olarak isimlendirilebileceğini iddia etmektedir. Ona göre bu yüzyılın karakteristik özelliği hem yönetimde hem de kültürel hayatta güçlü ailelerin varlığıdır (ss. 10-11).

Eyyubiler zamanında, 1238 yılında, kurulan kütüphane Selahaddin Eyyubi'nin yeğeni Melik Eşref'in türbesinin bir parçası olarak, Emevi Camii'ne yakın bir bölgede inşa edilmiştir. Bu türbe kütüphanesi bir yandan merhum yöneticiyi hatırlatmak, öte yandan ilmi teşvik etmek amacını taşımaktaydı (s. 21). Kütüphane koleksiyonu, üç farklı yoldan temin edilen kitaplarla oluşturulmuş görünmektedir: Melik Eşref, onun kardeşi Eşref Ahmed ve Şam ulemâsının kitapları. Dolayısıyla koleksiyonunun oluşu-

munda bir yandan himaye, öte yandan kitapların farklı sahipler arasındaki dolaşımı oldukça büyük rol oynamıştır (s. 39).

Yazarın bu bölümde katalog hakkındaki önemli kodikolojik dikkatlerinden biri, katalogda yeni bir yazma kaydı için boş yer bırakılmamış olduğundan hareketle, kütüphaneye yeni kitap girişinin bulunmadığı tespitidir. Yazara göre katalog, kütüphane inşasından otuz-kırk yıl sonra hazırlanmıştır; dolayısıyla katalogun hazırlanma tarihi 1270'lerden önce olamaz. Ona göre, katalogu hazırlayan ise kütüphanede kütüphaneci olarak çalışan Ahmed Ensari'dir (ö. 1284) (ss. 40-43). Kanaatimce bu, kitabın en zayıf argümanlarından bir tanesini oluşturmaktadır; çünkü yazar, kütüphanecinin aynı zamanda katalogu hazırladığını varsaymakta, elinde bunu destekleyecek somut bir kanıt olmadığı halde diğer kütüphanelerdeki uygulamalardan yola çıkarak bir genelleme yapmaktadır.

Bu bölümde dikkati çeken bir diğer nokta kütüphanenin akıbetinin ne olduğuna dair tahmin ve tespitlerdir. Burada yazar, oldukça isabetli bir şekilde, kitapların bir kısmının katalogun da (Fatih 5433) bulunduğu Süleymaniye Kütüphanesi koleksiyonlarından Fatih ve Ayasofya koleksiyonlarında olduğunu tespit etmektedir. Bu koleksiyonlarda Eşrefiyye Kütüphanesi'nden gelme toplamda 143 eserin yer aldığını tespit eden yazar dikkatli bir araştırma neticesinde sayının daha da artabileceği tahmininde bulunmaktadır (ss. 46-50). Bilindiği gibi, Fatih ve Ayasofya Koleksiyonları I. Mahmut zamanında bizzat padişah tarafından kurulmuş kütüphanelerdendir. Dolayısıyla buralardaki kitaplar saraydan gelme kitaplardır. Bu olgu da Hirchler'in Eşrefiyye Kütüphanesi koleksiyonunun 1516 yılında Şam'ın Osmanlılarca fethinden sonra İstanbul'a intikal etmiş olabileceği tezini desteklemektedir. Yazarın da belirttiği gibi kitapların Suriye'den Mısır'a, oradan da Osmanlı'ya intikali akademik açıdan pek araştırılmış bir konu değildir (s. 52). Umarım bundan sonraki kitap kültürü çalışmaları kitap dolaşımı konusuna daha fazla odaklanır.

Kitabın ikinci bölümü, yazarının yorum ve analiz gücünü en fazla gösterdiği bölüm olarak dikkati çekmektedir. Bu bölümde yazar, yine sadece bir katalogdan yola çıkarak kütüphanedeki raflar, kitapların raflara yerleştirilme ölçütleri ve biçimleri hakkındaki görüş ve tespitlerine yer vermektedir. Tabii bu arada katalogu hazırlayanın da oldukça kapsamlı, üç katmanlı bir katalog hazırlamış olduğunu akılda tutmak gerek. İlk katmanda eserler "elif"ten "ye"ye kadar alfabetik olarak listelenmiştir. İkinci katmanda, alfabetik olarak sıralanmış olan eserler bu kez ebatlarına göre normal veya küçük şeklinde tasnif edilmiştir. Son ve üçüncü katmandaysa aynı eserler konularına göre sıralanmıştır (s. 67). Bu şekilde hazırlanmış başka bir kataloga rastladığımı hatırlamıyorum. Bu katalogun kimi sorunları da yok de-

ğildir. Örneğin, birden fazla metin içeren yazmaların tasnifiyle ilgili uygun bir çözüm bulunamamıştır ki günümüzde de bu, büyük bir sorun olmaya devam ediyor. Kataloğu hazırlayan bu durumda alfabetik tasnifi bir kenara bırakıp söz konusu metinleri biçimlerine göre dizmeyi tercih etmekte ve onları mecmua başlığı altına yerleştirmektedir (ss. 68-69). Yazara göre bu katalog diğer kataloglarda olduğu gibi sadece kayıt amaçlı değildir, daha çok kullanıcıların işini kolaylaştırmak niyetiyle hazırlanmıştır (s. 61). Katalog hazırlanırken yeni kitap eklenmesi için herhangi bir boşluk bırakılmamıştır; dolayısıyla kataloğu güncellemek imkansızdır. Öyleyse, yazara göre ödünç için farklı bir defter tutuluyor olmalıydı (s. 64).

Bu bölümün asıl dikkat çekici yönü; kütüphanenin büyüklüğü, kitaplıkların sayıları ve yükseklikleri, hatta bu kitaplıkların kütüphane içinde yerleştirilme biçimleri ve kütüphanenin aydınlatılması hakkında yürütülen tahminlerdir. Buna göre yazar, her bir hizanede/kitaplıkta 135 kitap bulunmasından hareketle, kütüphanede yaklaşık 17 kitaplık bulunduğunu; her birinin bir buçuk metre eninde olabileceğini, dolayısıyla kitaplıkların duvarda kapladığı alanın toplamda 25 metre olduğunu, her birinin en az 1 metre yüksekliğe sahip olduğunu, daha az boşluk kalması için kitapların raflara yatay yerleştirildiklerini ve aydınlatma için sadece güneş ışığının kullanıldığını; bu yüzden türbede bulunan doğu veya batı yönündeki odalardan, daha uygun ve büyük olan doğudaki odanın muhtemelen kütüphaneye için kullanıldığını öne sürmektedir. Böyle olunca, yazar kütüphane dışına kitap çıkarılmasının mümkün olabileceğini tahmin etmektedir (ss. 90-93). Tüm bunların sadece bir katalog incelemesinden ulaşılan sonuçlar olduğunu hesaba kattığımızda, Hirschler'in başarmış olduğu işin ne kadar kıymetli olduğu daha iyi anlaşılır. Bununla birlikte, bu tahmin ve çıkarımların özellikle de dışarıya kitap çıkarmakla ilgili olanının kesin yargılar olmayacağını hatırlatmakta fayda mülâhaza ediyorum.

Kitabın üçüncü bölümü katalogun niteliksel analizine ayrılmış durumda. Bu bölümde kütüphanede yer alan kitapların sayıları, nitelikleri, koleksiyondaki bütün kitaplara oranları ve ait oldukları disiplinlere dair kimi çözümlenmelere şahit olmaktayız. Burada hemen belirtilmesi gereken husus, Eşrefiyye Kütüphanesi'nin bir medrese kütüphanesi olmadığıdır. Bu noktada yazar konuyla ilgili çalışanların, söz konusu kütüphaneleri medrese kütüphanesi addetme eğilimlerini eleştirmektedir (s. 103). Eşrefiyye Kütüphanesi, genel kullanım için tasarlanmış bir kütüphane olduğundan şer'î ilimlere ait kitapların oranı %25'i geçmemektedir. Kütüphanede en çok şiir ve edebiyata dair kitabın bulunduğu bilgisi ise özellikle dikkat çekicidir. Yazarın bir tablo halinde sunduğu yüzdeler oranlardan birkaçını şöy-

lece sıralayabiliriz: Şiir 674 ciltle %32; naklî ilimler 421 ciltle %20; edeb 341 ciltle %16,5; dil ilimleri 194 ciltle %9,5; tıp 106 ciltle %5 (s. 106). Kütüphane özellikle şiir alanında *Dîvân* gibi kimi kitap isimlerinin birçok müellif tarafından tercih edildiği göze çarpmaktadır (s. 109). Hirschler, birden fazla müellif tarafından tercih edilen kitap isimlerini bir tabloda toplayarak, bir anlamda Müslüman müelliflerin o konuda kitap ismi olarak ilk düşündükleri isimleri de listelemiş olmaktadır. Bu avantajına rağmen söz konusu isimlerin jenerik isimler olabildiklerini, her bir eserin özellikle girişinde müellifinin eserin özel ismini zikrettiğini/zikredebildiğini, bunun katalogda fark edilemeyeceğini hatırlatmakta fayda var. Kütüphanenin koleksiyon incelemesinden yazarın vardığı iki sonuç var: Bu kütüphane, genel bir kütüphanedir ve bu kütüphane, çoğul bir kütüphanedir; yani farklı konu ve müelliflerden eserler barındırmaktadır (ss. 117-18).

Kitabın dördüncü bölümü kataloğun İngilizce çevirisini sunmaktadır. Yazar konu hakkında kısa bir giriş yaptıktan sonra kataloğun tıpkıbasımını sunmakta, böylelikle bu dilleri bilen okurun sağlıklı mukayeseler yapabilmesine de imkan sağlamaktadır. Daha sonra yazar, hem her bir başlığın İngilizcesini vermekte hem de her bir başlıkla ilgili kısa fakat yararlı bibliyografik bilgiler sunmakta; böylece, kendi deyimiyile, başlıkları kimliğe büründürmektedir.

Kitabın beşinci ve son bölümü kataloğun edisyonundan oluşmaktadır. Burada tam bir edisyondan söz etmek mümkün, çünkü yazar kataloğu yeniden Arap harfleriyle dizmiş, metni oluştururken dikkat ettiği hususları ve müdahalede bulunduğu kısımları açık bir şekilde belirtmiştir. Ayrıca bir edisyonda gözlerimizin hemen aradığı, metnin oluşturulmasında kullanılan işaretler bölümünü de eklemeyi ihmal etmemiştir. Bu boyutlarıyla, beşinci bölümün filolojik açıdan uygun bir araştırma örneği olduğunu söyleyebilirim. Kitap bibliyografya ve indekslerle sona ermektedir. Katalog *ke-tebe* kaydı barındırmadığı halde yazar, kataloğun Ensarî'nin elinden çıktığı iddiasını yenilemektedir.

Medieval Damascus: Plurality and Diversity in an Arabic Library; The Ashrafiya Library Catalogue, Eşrefiyye Kütüphanesi kataloğunu birçok boyutuyla, çoğunlukla isabetli yorumlarla kitap kültürü okurlarına sunan oldukça başarılı bir çalışma. Kitabın hem başarısı hem de kimi yorumlarında yüzleşmek zorunda kaldığı temel sorunu, tek bir belgeye dayanıyor olması. Bir yandan tekil bir belge analizinden yukarıda ifade edilen çıkarım ve yorumları yapabiliyor olması kitabın ve yazarının başarısını göstermekte; öte yandan tek bir belgeye dayanmanın getirdiği zorlukları göğüslemek zorunda kalmaktadır. Bu da hem dönemin Şam ve civar bölgelerindeki ilim ve kütüphaneler hakkındaki genellemelerin yer yer buraya da yansıtılmasını

zorunlu kılmış hem de kitabın bu genellemeler için gerekli kanıtları sunmaktan uzak kalmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak, erken dönem İslam coğrafyasında inşa edilmiş kütüphanelere dair şimdiye kadar bu evsaf ve kalitede herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Hirschler'in çalışmasının kendisi de, biricik olan Eşrefiyye Kütüphanesi kataloğunu ortaya çıkarması ve böylesi bir kataloğun nasıl çalışılabileceğine dair önemli bir yöntem önerisinde bulunması açısından bundan sonraki çalışmalar için yol gösterici bir işlev üstleneceği muhakkaktır. Bu itibarla *Medieval Damascus*, kitap kültürünün herhangi bir boyutuyla ilgilenen uzmanlar ve okurların şahsi kütüphanelerinde mutlaka bulundurmaları gereken bir eserdir.

**Stephen P. Blake. *Astronomy and Astrology in the Islamic World.*
Edinburgh: Edinburgh University Press,
2016. ix + 163 sayfa.**

Hasan Umut

McGill Üniversitesi
hasan.umut@mail.mcgill.ca
ORCID: 0000-0002-6535-2539
DOI: 10.20519/divan.357713

İslam bilim tarihi uzmanlarının ya da en azından bu alana ilgi duyanların sıklıkla karşılarına çıkan bir sorudur: "İslam tarihinde bilim neden geriledi?" Bilhassa son elli yılda üretilen literatür, İslam tarihinde felsefe ve bilim çalışmalarının gerilemenin başladığı iddia edilen XII. yüzyıldan sonra da aktif bir biçimde devam ettiğini ortaya koydu. Ayrıca, bilimin kültürel bir öge olduğu ön kabulüyle, İslam toplumlarında doğaya ve insana dair bilginin nasıl bir ortamda üretildiği, bilginin ne şekilde ve yoğunlukta dolaşımında olduğu gibi sorular üzerine de önemli bir birikim oluşmaya başladı. Dolayısıyla, İslam bilim literatürünün hem nicelik hem de nitelik bakımından önemli bir ivme kazandığı bir dönemde olduğumuzu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bununla birlikte, ilerlemeci ve Avrupa merkezli bilim tarihi yazımı ile bunun İslam tarihine uyarlanmış biçimi, hem popüler düzeyde hem de bu sahanın dışında yer alan akademik çevrelerde hâlâ ciddi bir biçimde etkisini sürdürmektedir.